

Mostarski rimski most, 1954.

Robert Anhegger.

Doprinos istoriji i organizaciji gradnje u Osmanskom carstvu.

Ko je bio Hayreddin i koja je bila njegova uloga u izgradnji Mostarskog mosta? Tekst je objavljen na njemačkom jeziku u časopisu Oriens, broj 7, od 30. juna 1954. godine, autor je Robert Anhegger, a originalni naslov glasi "Die Römerbrücke von Mostar"

Među mostovima koje Bosna i Hercegovina zahvaljuje turskoj vladavini, najimpresivniji su bez sumnje Višegradski most sa jedanaest šiljatih lukova i čuveni mostarski most koji se lukom izvija preko Neretve.¹ Iako se može sa sigurnošću potvrditi da je prvi izgrađen po nalogu državnog službenika Mehmed Paše Sokolovića, kojeg je izgradio veliki arhitekta Sinan - ili je izgrađen barem prema njegovim planovima – 979./1571.,² graditelj mosta iz Mostara ostao je do u najnovije vrijeme nepoznat.

Mostar, koji je dobio ime po mostu sagrađenom preko Neretve (sbkr. Most = Brücke), trebao bi biti osnovan 1440. godine. Poput Sarajeva i drugih mjesta u Bosni i Hercegovini, i Mostar se razvio u grad tek u osmanskome razdoblju (1499.).³ Prema Mehmed Äsiku i njegovom nasljedniku Kätibu Čelebiji, prije izgradnje današnjeg mosta bio je izgrađen jedan drveni most, koji ni na koji način nije ispunjavao zahtjeve da vezuje obje obale, a kako će saznati Evlija Čelebija, bio je pričvršćen teškim željeznim lancima i izgrađen u doba "latina". Na zahtjev stanovništva izgrađen je kameni most koji i danas postoji, koji je - ako je istinit kronogram kod Evlije – 973. (1565./66.) vjerojatno bio u gradnji, a potpuno završen 974. (1566./67.) S jednim lukom visine 19 metara i rasponom krila od 27, 30 metara i širinom od samo 4,5 metra, relativno je mali, ali za svoje vrijeme odvažno i impresivno dostignuće koje je oduvijek budilo divljenje svih putnika. Budući da se ime njegovog graditelja očito brzo zaboravilo, razvile su se brojne teorije. Popularno ga zovu Rimski most; prema drugima to je djelo dalmatinsko-talijanskih majstora (vidi str. 87, bilješka 3 i str. 90, napomena I). Mehmed Ašik, i njegov nasljednik Katib Čelebi podržavaju lokalni pogled, koji gradnju mosta pripisuje lokalnom majstoru. Prema Evliji, sagrađio ga je Sinan; napokon, most se u posljednje vrijeme naziva turskim djelom, ali se pretpostavlja da je njegov arhitekt nepoznat. Ovo je prikaz npr. Fehim Bajraktarović, E.I. s. v. Mostar, dok J. Keller, Arhitektura, str. 424 f. smatra da vjerojatno uporišta mosta potječu iz rimskih vremena. Putopisac iz sredine stoljeća, Johann Roskiewicz, Studija o Bosni i Hercegovini, Leipzig i Beč 1868., str. 140, povezo je dva tradicionalna predanja, opisujući most kao djelo cara Trajana, kojeg je tada obnovio sultan Sulejman.

Nijedan od tih podataka nije tačan. U stvarnosti je to djelo Hajrudina (Hayreddina), kao što je to u dokumentu koji je objavio Ahmed Refik jasno dokazano (vidi Izvor br. 1).

¹ O Mostarskom mostu i njegovom arhitektu Hayreddinu govorio sam na Turskom kongresu povjesničara održao je kratko izlaganje o Ankari u jesen 1948. Ipak, naginjem formi kako se pojavilo u tiskanim ali još neobjavljenim kongresnim izvješćima, odlučio ne preuzeti odgovornost jer moji ispravci nisu uzeti u obzir. U ovom eseju ova je tema sada promijenjena na temelju novih izvora i gledišta i predstavljena u proširenom obliku. Inače, F. Babinger već ima polazište dokument koji čini ovaj esej isti: F. Babinger, Die Brücke von Mostar, Morgenblatt, Zagreb, LIII. Jg., br. 115 od 15. svibnja 1938. Dva dokumenta o ovom mostu također u god. članak Mostarski stari most, objavljen u Napyedaku, vol. 1932, str. i 1 f. (citirano od Hazima Šabanovića, Izdavanje Turskih izvora za Istoriju Nagik Naroda, Prilozi, I, Sarajevo 1950, str. 134). Nisam uspio vidjeti ovu publikaciju.

² Navedeno u popisu Sinanovih djela, vidi Sälih, Tezkiret ül-bünyân, Istanbul 13 15, str.40 br.8; za most vidjeti Johann Keller, Arhitektura Bosne i Hercegovine, u: Bosna i Hercegovina, Austrijska monarhija u riječi i slici, Beč 1901., str 424 f.

³ Fehim Bajraktarović, Enciklopedija islama, s.v. Mostar i ovdje navedena literatura, kao i Bosna i Hercegovina, p. 116 i dalje, p. 425 f.

Ali čak ni pogrešne atribucije nisu bez značaja, one nam daju svojevrzni presjek snaga, koje su djelovale u osmanskoj gradnji, barem u bivšoj europskoj Turskoj. U nastavku će se ove uslove pokušati opisati samo u kratkim crtama; koja također ni u literaturi nemaju poptune potpore. Naravno, Rimski most ne spada u ovaj kontekst, već više spada u područje Kulture naroda. Uostalom, i ta je tradicija vrijedna spomena, jer - kao i na Zapadu, također i na Balkanu - postojala je tendencija povezivanja izuzetnih građevina, čiji su graditelji bili zaboravljeni, ili nepoznati, s Rimljanima, čiji su veliki uspjesi u narodnoj svijesti i dalje ostali nejasni. Na području ranijeg Otomanskog carstva njihovo mjesto su zauzimali bizantski carevi, a dalje, kao i Đenovljani (Ceneviz), i uz njih legendarne ličnosti.

S dalmatinsko-talijanskim majstorima ulazimo na istorijski klimavo tlo. Kulturni odnosi između Italije i dvora u Istanbulu, posebno pod Muradom II, Mehmedom II, Bayazidom II i kasnije u 18. stoljeću, ovdje neće biti razmatrani. Malo nam pomažu informacije europskih putopisaca, kao što su naprimjer Hans Dernschwamm (1553./55.) u svom "Dnevniku putovanja u Carigrad i Malu Aziju (*Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*), (izdanje F. Babinger, München 1923, str. 14, 69): "Bjegunci (rabog?) ili zarobljenici su njihovi građevinari ..."; također Gerlach (1573.) uvjeravaju da Turci imaju svoje „kamene građevine“, koje su sagradili posebno kršćanski zarobljenici (vidi Felix Kanitz, Kraljevina Srbija i srpski narod od rimskog doba do danas, III., Leipzig 1914. , Str. 78 g), a Salomon Schweigger (1576/81) u svom djelu "Ein new Reissbeschreibung aus Teutschland nan Constantinopel und Jeyusalem", "Jedan novi putopis iz Njemačke u Kostantinopolj i Jerusalem" (Nürnberg 1639, str. 49, 107) izvještava o Selimiya džamiji u Edirnu, Sinanovom remek-djelu: "Ali je nisi sagradili Turci / zato što oni nisu u stanju to učiniti / nego njihove zarobljene sluge / Talijani..." i na drugom mjestu: "sve su ove (tj. džamije) izgrađene od klesanog kamena/ i koji su s takvom marljivošću sastavljeni zajedno / kao da su samo od jednog komada/ i tako saliveni i sastavljeni/ da se na njima teško može vidjeti fuga / koju su sve vrijeme / kako sam izvjestio, gradili Talijani..." Tako pristrasno, kako je to kod Schweiggera otvoreno rečeno, izgleda kao da je zasnovano na pričama iz najžešćih turskih neprijateljskih krugova. H. Lewenclaw i R. Lubenau (1587) govore uopštenije. Lubenau kažu: "Velika turska gospoda trude se da izgrade sedam stvari, jer ipak sultan uzima sve nakon njihove smrti. Njihovi mesdžidi, džamije ili hramovi, imareti ili bolnice, karavansaraji, hamami, najljepše fontane, mostovi preko svih vrsta voda i popločavanje uobičajenih cesta, to je sedam uspješnih stvari kod Turaka, koje je dobro vidjeti, kao kod Holandana (Engelandta) planine, fontane, mostovi, crkve, žene, vuna" (opis Reinholdovih putovanja po Lubenaau, Königsberg -4, 1, str. 81). Slična zabilješka može se naći kod Hansa Lewenclava, "Nova hronika Turske nacije", "Neuwe Chronica Tüyckischer Nation", Frankfurt a/M 1559., str. 180, i nešto kraću bilješku u izvještaju o putovanju gospodina von Lichtensteina, u kojoj se spominju samo "hamami, česme, džamije, "Bäder, Brunnen, Mosskeen" i karavan saraji, "Carauasarie" (Reissebericht des Herrn von Lichtenstein (1584), ibid., str. 524.) Ono što ostaje isprva je samo korištenje kršćanskih zatvorenika, a stranci uz domaće na građevinske radove po njihovu Vještine kao obični majstor ili za kvalificirani rad. Uza sve to mogu u imenovanju Talijana u ovim putnicima a još manje u pučkoj tradiciji koja se održala do danas o djelovanju dalmatinsko-talijanskih gospodara⁴ samo vidjeti slučajnost. Drugim riječima, to uzimam zdravo za gotovo Talijanski profesionalci uglavnom iz (Raguze) Dubrovnika, ali i iz drugih zemalja određenu ulogu u graditeljstvu ponekad su imali dalmatinski gradovi su igrali.

Značaj lokalnih majstora bilo je sasvim drugačiji. Za razliku od profesionalno jasno definisanih cehovskih majstora, mnogi od njih su vrlo često radili kao zidari ili stolari, a zatim opet kao građevinari. U nekim se područjima određena sela i grupe stanovništva bavili gotovo isključivo građevinskim poslovima i često su svoj posao obavljali kao majstori u pokretu, i radnici u bliskom i

⁴ Vidi gore str. 87, bilješku 3. Također usporedi Herbert Taub, Führer durch Jugoslawien, Zurich 1929, str. 239, koji piše o Višegradskom mostu: "To je čudo inženjerstva koji je sagradio vezir Ahmed Sokolović paša 1571. godine od dubrovačkih graditelja, od čega kamena ploča na sredini mosta na turskom pismu govori." O tome da je u Natpis dubrovačkih majstora naravno nije moguće. Također poslije Johann Kellner, Bosna i Hercegovina, str.426, „Dalmatinac i možda čak su se i "talijanski majstori" pobrinuli za izvedbu mostarskog mosta.

daljem okruženju, zbog čega su u važnijim gradovima - barem u Istanbulu - s lokalnim korporacijama i građevinskim vlastima dolazili u sukob. Jednim takvim slučajem se bavi potvrda od 17. Sefera 980. godine (29. jula 1572.). U njoj se prigovara zbog činjenice da se ljudi iz Rumelije, i drugih mjesta, useljavaju u glavni grad, a koji nisu ni stolari, ni obučeni građevinski radnici i koji ipak preuzimaju ulogu glavnog graditelja i obavljaju građevinske poslove (Ahmed Refik, *Türk mimarlari*, Istanbul 1937, str. 84, br. 17). Odakle dolaze ovi graditelji? Uglavnom s područja čiji je središnji dio predstavljao sjevernu Makedoniju, i zapadno, do srednje Albanije, a na istok do planinskih predjela Bugarske. Tako su iskusni majstori dolazili s područja oko Kolonije (mjesto Colonia, Bugarska), Dibre, Kastorije itd. u središnjoj Albaniji i zapadnoj Makedoniji, iz planinskih predjela između gornje Strume i Morave, pojedinih sela sjeverno od Kjustendila, i zapadnih sela iz kotline Zlatina u Bugarskoj. U Rodopima i obližnjoj okolini građevinski poslovi su bili je u rukama majstora, "Maystora", iz mjesta Široka Leka i Bracigovo; Međutim, kažu, da su se ovi posljednji doselili iz Kastorije u Grčkoj, tek u 18. stoljeću.⁵ Njihova etnička pripadnost odražavala je šareni sastav stanovništva ovih područja: slavenskog, grčkog, makedonskog, albanskog porijekla, čiji je jezik davao osnovu za svojevrsni tajni idiom: **zidar**, posebno za Armanje (Cincare), ili balkanske Rumune, koji su bili graditelji kuća i mostova, a radili su i kao zidari i radnici na popločavanju puteva.⁶ Obični majstori gradili su uobičajene kuće od blata i kamena, a iskusniji veće zgrade poput crkava i mostova. Manastir Rila svetog Ivana, kada je izgorio 1833. godine, obnovili su Bugari i Armeni, često makedonskog porijekla, od 1833. – 47. (Jireček, Bugarska, str. 497); kameni most s dvanaest lukova preko rijeke Jantre kod Bjale, u Bugarskoj, izgradio je pod Midhat Pašom 1867.-70. jedan Bugarin, od koga potiče i bivša zgrada vlade u Trnovu, Bugarska, dok su crkvu sa pet kupola u Semendriji izgradili Armeni. Međutim, ti podaci uglavnom potječu iz 19. stoljeća, ali nema razloga da se ne pretpostavi da je u prošlosti trebalo biti drugačije.

Građevinarstvo, barem u glavnom gradu Istanbulu, bilo je podvrgnuto strogoj kontroli, o čemu nam informacije pružaju brojni dokumenti, a građevinari su bili okupljeni u cehu.⁷ Ali obuka prosječnog majstora, koji je svoje znanje stjecao na gradilištu, ne bi se trebala značajno razlikovati od onog svojih kolega na Balkanu, ili kako i danas u Istanbulu jedan dio nove gradnje grade "kalfe", učenici, nasljednici ovih majstora. Samostalna djelatnost ovih graditelja bila je općenito ograničena na privatnu gradnju, dok su, barem u 16. i 17. stoljeću, za državne potrebe bili zapošljavani samo obučeni zidari, stolari i slična zanimanja.

U kojoj su mjeri **Mimari** (arhitekti), koji se spominju u državnim dokumentima bez daljnje karakterizacije, također bili samostalni graditelji⁸ (poput majstora spomenutog u dokumentu suda u Manisi iz 985. (1577.), vidi M. Cagatay Ulucay, *Saruhanogullan ve eseyleyine dair vesikalar*, Istanbul 1940, str. 50), može se samo pretpostavljati. Općenito, možemo pretpostaviti da su to bili građevinski

⁵ Vidi Johann Georg von Hahn, *Albanian Studies*, Jena 1854, p. 41 i dalje; Konstantin Jireček, *Kneževina Bugarska*, Prag-Beč-Leipzig 1891., p. 208 i dalje, 312, 463; K. Kikoloff, *Zanat i esnafski sustav u Bugarskoj za vrijeme turske vladavine i nakon oslobođenja*, Leipzig 1908, p. 24; Anton Pelz, *O južnom i jugoistočnom rodopskom zemljištu*, autor Tatar Pazard, 4ih, godišnjak k.k. geolog. Reichsanstalt, svezak 39, str 69-78, Beč 1849, str.

⁶ Felix Kanitz, *The Zinaars*, Etnografska studija, ur. kk geografski društva, p. 44-48, Beč 1863, p. 46 f.; Ami Boue, *Europski Turci*, 2 sv., Beč 1889., II, str 44; Jireček, *Bulgayien*, str. 125, 208 i dalje; R. Staudinger, *Povijesno stanovanje u Srbiji i njegove geografske veze*, Bulletin de la Societe de Geographie de Beograd, 18. sv. p. 57. Usp. također Evliya C,elebi, *Seyahatname*, V, Istanbul 1315, p. 315, prema kojem je stanovništvo grada Maydosa u blizini Galipolja dalo vrsne majstore stolare, koji su gradili kuće Istanbula.

⁷ Felix Kanitz, *Dunavska Bugarska i Balkan*, Hist.-Geogr.-Ethnogr. Putopisne studije iz godine 1860-1873, 2. sv., Leipzig 1877., p. 32; F. Kanitz, *Zinzaren*, p. 46 f.; s.a. Jilecek, Bugarska, str 208 i dalje.

⁸ Vidi sudski zapis objavljen u časopisu Anat, I, Konya, 1949., br. 9, str. 22 iz 979. (1571/72.) godine, a govori se o odvajanju nekog Af z a l Ahmeda b. Mahmud da poprava radova na Cipru i koji je morao dati jamca.

majstori, koje je država zapošljavala za određenu plaću na temelju **Berata**⁹ (potvrde o namještenju), a da pri tome nije dolazilo do doživotnog namještenja u državnoj službi. Takav slučaj spominje se u dokumentu iz 952./1545. (Objavljenom u Nilüferu, br. 17, 1946.). Kako se ti državni građevinari (**miri**) odnose prema **Mimar agasi** (također **Mimarbaši** ili jednostavno **Mimaru**), Evliya Čelebija je često nabrajao, a to se mora preciznije pojasniti.¹⁰ Njihove zadatke Evliya opisuje kod popisa službenika *Üsküba* (Skoplje) na sljedeći način: "Jedan službenik (**Hükim**) je glavni graditelj (**Mimaraga**), koji je odgovoran za popravak i obnovu tvrđava i džamija, kuća za molitvu i karavansaraja (hanova), hamama i narodnih kuhinja (imareta).¹¹ Drugim riječima, možemo ga nazvati tadašnjim gradskim arhitektom. U stvari, nailazimo na arhitekta, koji su nazivani po gradu u kojem su radili, npr. Samakov **Mimari** Ahmed, tj. Ahmed, majstor graditelj Samakova,¹² ili odgovarajući kod tvrđava: **Kal'e mimari**, ili arhitekti tvrđave, poput **Kal'e mimari** (arhitekt tvrđave) Yakub aga, tvrđave Sogucuk (na kavkaskoj obali, na Crnom moru - op. prev.).¹³

Jezgru državnog građevinarstva obilježavao je **Hassa mimarlari** ili dvorski graditelj. Njihov broj je bio 18, za razdoblje oko 932. (1525.) (M. Zarif Orgun, *Hassa mimarlari*, *Arkitekt*, VIII, Istanbul Ig28, str. 336 ff.), a zatim se u 16. stoljeću povećava na 40,¹⁴ kao što to bio je slučaj i sedamdesetih godina 17. stoljeća. (Hüseyn Hezärfenn, *Telhis ül-beyän fi kavänin äl-i 'Osmän*, Hs. Venecija, San Marco, br. 91, str. 41a). Iz dosad objavljenih dokumenata zasad se pojavljuje sljedeća struktura: **Hassa mimar kalfalari**¹⁵ (npr. majstor-učitelj), **Hassamimari**¹⁶ (dvorski majstor), koji se ponekad nazivaju samo Ustad (majstor) (vidi A. Refik, *Onuncu asr-i hicride Istanbul hayati* (961-1000), Istanbul 1333, str. 32 ff., Br. 14 od 980/1573. i M. Erdogan, *ibid.*, Str. 115 v. 1140 (započeo 19. 8. 1727.) i strana 105. od 1177. (početo 12. 7. 1763.), **Hassa ayak mimari** (graditelj pješak; vjerojatno građevina bez fiksnog kruga djelovanja, koji se koristi od slučaja do slučaja), **Hassa bašmimari** (dvorski majstor graditelj), **Hassa mimar baši** ili **Sermimar** (glavni carski majstor graditelj), koga također nazivaju **Mimaraga**.¹⁷ Spominje se također i **Hassamimakethüdasi**, voditelj poslova ovih dvorskih arhitekata (Ahmed Refik, *Hicyi XI. Asayda Istanbul hayatz* (1000-1100), Istanbul 1931, str. 21, br. 43 od 1596),

⁹ Usp. npr. Kämil Su, *Balskesire dair vesikalar*, Kaynak, V., Balikesir 1937, br. 51, str. 73: "berat-i ferifle mimar olan. . "

¹⁰ Evliya Čelebi, *Seyahatname*, tom V, Istanbul 1315, str.389, 572, 586; VI, Istanbul 1318, str. 108, 180, 194, 229, 415, 454, 469, 478, 492, 513; VII, Istanbul 1928., str. 40, 46, 53, 61, 149, 350, 352, 355, 359, 365, 368, 370, 379, 391, 433, 437, 445, 668; VIII, Istanbul 1928., str. 202, 276, 287, 295, 306, 312, 3.7, 327, 341, 361, 381, 389, 613, 647, 705, 718, 736. - Ovaj popis je očigledan sam po sebi nije iscrpan.

¹¹ Vidi moje vijesti o balkanskim turskim istraživanjima, *ZDMG*, Vol, 103, 1952, str. 73.

¹² Muzafier Erdogan, *Osman mimari tarihinin arsiv kaynaklart*, *Tarih dergisi*, III, str. 95-122, Istanbul 1953., 121. str.

¹³ M. Erdogan, *isto*, str 115; s.a. str. 105.

¹⁴ Nick Hoenigger v. Koenigshofen a.d. Tauber, *Turski car i Osmansko carstvo* Opis, Basel 1578, p. XXXJ; Ali Faik, *L'olkswirtsclaafspoliEik Turske u 16. i 17. stoljeću*, netiskana Kielova disertacija 1921., str.85 govori o 44 dvorska majstora graditelja.

¹⁵ Kompletan popis Hassa mimarlana još nije dostupan, pogledajte za sada I. H. Konyali Azadls Sinan (*Sinan-i atik*), Istanbul 1953., str.77, prema kojem ovo **S u l t a n i e m i r i m i m a r**, bio bi kao sultanov arhitekt; A. Refik, *Türk mimarlarx*, Istanbul 1937.; Necmettin Emreova kritika ove knjige, *Arkitekt*, VII, Ist., 1937 str. I i dalje; Kemal Altan, *Mimari eserlerimiz ve mimarlarımız*, *Arkitekt*, VI, Istanbul 1936., s. 154, 196, 345 i dalje; Izzet Kumbalaclar, *Turčin mimarlart*, *Arkitekt*, VII, Istanbul 1937., str. 59 f., 85 f.; M. Zarif Orgun, *Hassa mimardart*, *arkitekt* VIII, Istanbul 1938., str. 336 i dalje M. Erdogan, *loc.cit.*, str. 105 i dalje O putu karijere do glavnog graditelja se može naći u *Sd'i*, *Tezkiret ül-bünyarz*, Istanbul 1315 i *ufinzar Mehmed Aga ve Risale-i mimariyesi*, krajnje nemarno izd. autor Tahsin Öz, *Arkitekt nesriyatindan* br. 16, Istanbul 1944.

¹⁶ Iz M. Erdogan, *loc.cit.*, p. 121 bez objašnjenja; vidi. izraz **A y a k n a i b i**, vidi Anhegger, *Balkanforschung* str. 72.

¹⁷ Vidi Ismail Hakki Uzuncarsili, *Osmanli devletinini saray teskilatz*, Ankara, 1945., str. 207 i R. Anhegger, *Eyubi'nin menäkib-i Sultan Süleyman*, *Tarih dergisi*, I, Istanbul 1949., str. 128. kao M. Erdogan, *Osmanh mimari* . . . p. 107, 111, 116 i 121.

dok je **Mimar kätibi**, koji se pojavljuje u dokumentu iz 985. (1577.) (Ahmed Refik, *Türk mimarlart*, str. 102 f., br. 33), vjerovatno bio pisar, ili sekretar **Mimarbasija**. Da li će se **Mimarseyhi**, o čijem postojanju čitamo u *Hadäkat ül-cevämi* (I, str. 222, br. 11), pripisati građevinskom cehu, ili će se pak dopisati dvorskim arhitektima, ostaje otvoreno.

Ured vrhovnog ili carskog glavnog graditelja bio je od najvećeg značaja i moći.¹⁸ On nije bio samo podređen izgradnji glavnog grada, već je nadgledao i izgradnju i popravak javnih zgrada u zemlji.¹⁹ Izvještaji stručnjaka i procjene troškova izrađivali su na licu mjesta lokalni vještaci, stručnjaci, obično pod nadzorom odgovornog kadije, a završeni izvještaji su prosljeđivani vrhovnoj građevinskoj službi na odluku, koja je nadalje bila odgovorna za razradu ili ocjenu spomenutih planova, zvanih **Karname**. (Neke informacije o tome mogu se naći kod Kemal Altana, *Mimar eseyleyimiz ve mimarlare mzz*, Arkitekt, VI, Istanbul 1936., S. igg i M. Zarif Orgun, *Hassa mimaylarz*, str. 336, nadalje u Kämil Su, *Muradiye Camil*, Istanbul 1940., str. 26, br. 49 od ggi (1583.), prema kojem je Hassamimari Mahmud, dobio zadatak da sagradi Muradiyu prema Sinanovoj karnami).

Iz ovoga što je rečeno automatski se vidi koja je bila uloga ove građevinske službe, na čelu s glavnim graditeljem, u stvaranju jedinstvene osmanske carske arhitekture. Ova organizacija, koja je imala centraliziranu strukturu i obuhvaćala čitavo carstvo, vjerovatno se razvila na prelazu 15. stoljeća i postigla potpuni razvoj pod Sinanom, koji je nekoliko desetljeća bio na mjestu glavnog arhitekta. Sinanova moćna ličnost i važnost njegovih postignuća imali su toliko nadmoćan učinak da su dijelovi i imena arhitekata njegova vremena bila, da tako kažem, izbrisana, pa čak mu se pripisuju i građevine, koje se ne pojavljuju u već prenatrpanim popisima njegovih djela. Stoga nije ni čudo što, ne samo Evliya koji je živio u 17. stoljeću, već je i Orhan Bozkurt, iako on poznaje dokumente pod Hayreddinovim imenom, u Mostarskom mostu vidi tragove Sinanovog rada (Orhan Bozkurt, *Koca Sinan 'a köprüleri*, Istanbul 1952, koju je objavila Tehnička visoka škola u Istanbulu, str. 51, 83).

Ko je bio Hayreddin i koja je bila njegova uloga u izgradnji Mostarskog mosta?

Najbolje započinjemo s predstavljanjem Mehmeda Äšika (Qu. Br. 2), koje je on preuzeo usmeno od *Mevläna Derviš Hüsäm Mostarija*. Kao što se vidi iz imena i titule, ovaj kadija je bio iz Mostara. Kako je *Menäzir ül-`evälim* završio 1598. godine, između izgradnje mosta i objavlivanja izvještaja prošlo je najviše 32, a vjerovatno i manje godina. *Hüsäm* je garant, ako ne i očevidac, i mora se smatrati pouzdanim izvještačem. Stoga se i u Sinanovoj priči možda krije pravo jezgro, ali teško da je Sinan mogao biti taj, koji je gradnju kamenog mosta proglasio nemogućom, već je to bio neki drugi dvorski arhitekt, koji je tamo poslan na zahtjev stanovništva, da na licu mjesta ispita situaciju. Međutim, nema razloga za sumnju, za tvrdnju da je arhitekt mosta bio lokalni stanovnik. Nećemo ga, naravno, tražiti među samostalnim graditeljima, već je on mogao biti arhitekt iz Hercegovine, porijeklom iz Mostara, koji se već nalazio u državnim službama, upravo **Hayreddin** iz našeg dokumenta (vidi Q. No. I). Jedan mimar Hayreddin spominje se u jednom nedatiranom dokumentu, a prema rukopisu i papiru na obračunu za popravak kupališta (hamama) iz 16. vijeka u Yeregümüü, današnjoj Kasabi kod Ajasa, na području Ankare. Još jedan dokument je datiran, predračun troškova za obnovu zida u Sulu Monastiru kod Stambula, koji su zajednički sastavili Sinan i **Hassa Bas mimari Hayreddin** 971. godine (početak 21. avgusta 1563., usp. Zarif Orgun, *Hassa mimarlari*, str. 336 ff.). U jednom fermandu, izdatom godinu dana kasnije, od istanbulskog kadije i glavnog graditelja,

¹⁸ Do njega ili ispod njega bili su drugi službenici, kao *S e h r e m i n i*, *B o s t a n c i* die *B i n a e m i n i e r i* itd. zainteresirani za gradnju, ali su imali samo upravne zadatke.

¹⁹ Vrijedno je spomena Businellovo svjedočenje o osmanskoj građevinskoj policiji pod upravom Mimarbaše. s- P. Businello, *Povijesni zapisi o načinu vladanja, običajima i običajima Otomanske Monarhije*, Stockholm 1778, p. 20; vidi. J. Tr. Plaut, *Turski državni leksikon*, Hamburg 1789, str. 120.

saznajemo za jednog iskusnog (pir)²⁰ stručnjaka po imenu Hayreddin, kao državnog (miri) graditelja. Ovaj je bio uključen u razjašnjenje jednog problematičnog slučaja, da li je u pitanju jedna crkva, stara ili nova, samim tim bila nedopuštena gradnja (Ahmed Refik, Istanbul hayat1 - (961-1000), str. 64 ff., Br. 4 972/1564).

Jesu li lokalni majstor i razni Hayreddini, jedan te isti majstor graditelj?²¹ To se, naravno, ne može dokazati, ali informacije i podaci toliko se podudaraju da je pretpostavka sama po sebi jasna, da se radi o istom Hayreddinu. Tako dolazimo do sljedećeg preliminarnog rezultata: Rođeni Hercegovac dolazi - vjerojatno putem sakupljanja i odvođenja dječaka (Devsirme) - u državnu službu, obučava se kao građevinar, izvodi restauracijske radove na kupalištu u Yeregümü-u u nepoznato vrijeme, ponovo se pojavljuje u kontekstu s popravkom u Istanbulu 1563. godine kao glavni majstor graditelj, pojavljuje se godinu kasnije kao stručnjak u sporu oko novoizgrađene crkve, 1566. gradi most u Mostaru i dobija naredbu da godinu dana kasnije izgradi makarsku tvrđavu. Kao što to pokazuje ferman, ne na osnovu plana koji je sačinila Dvorska građevinska služba, već nezavisno, vezan samo za upute Husrev Paše kao vojnog stručnjaka. (Nisam saznao što se dogodilo sa tim građevinskim projektom. U Vodiču kroz Jugoslaviju, str. 299, u opisu Makarske, nije spomenuta nijedna tvrđava).

Mostarski most još nije ispitan kao građevina. Ipak, prema prikazu Orhana Bozkurta²², može se reći da je zidanje luka činjeno odvojeno jednim prelazom od gornjeg dijela, što je građevinska osobina koja se ne može dokazati na Sinanovim mostovima. Ovo bi bio nagovještaj više za Hayreddina kao arhitekta mosta. Tako dolazimo do zaključka da se sve pohvale, koje su do sada davane navodnim graditeljima mostarskog mosta, moraju staviti na račun Hayreddina, s kojim još jedan arhitekt iz istorije Osmanske gradnje izlazi iz anonimnosti.

(Prevod sa njemačkog, Smail Špago, april 2020.)

²⁰ "Pir" ne znači nužno "star", vjerojatno više u smislu "iskusan".

²¹ Hayreddinov čin se ne spominje u Fermanu, što se također pojavljuje na drugim mjestima u dokumentima, vidi npr. Ahmet Refik, Türk mromarlari, str. 90, broj 24 od 981/1573: M i m a r S i n a n, p. 104, br. 35 od 986/1578: M i m a r a h ü k ü m i p. 118, br. 51 od 994/1585: C a m i - i s e r i f i n b i n a m i m a r i o l a n ... ; dalje Ahmed Refik, istanbul hayati (961-1000), str. 29, br. 11 od 980(1572): B a z i m i m a r l a r, p. 23, br i od 966(1559): M i m a r a h ü k ü m ; str.64- f f . ,NI .4 iz 972. (1564.): M i m a r i l e.

²² Također bih želio zahvaliti doktoru Orhanu Bozkurtu na njegovim ljubaznim objašnjenjima zahvaliti. U svojoj knjizi o gore spomenutim Sinanovim mostovima, str.95, on je po prvi put ispitao područje djelovanja ovog značajnog arhitekta koje do sada nije bilo obrađeno istražen. Međutim, njegove povijesne izjave zahtijevaju kritičko ispitivanje. Kao mi ovdje relevantan primjer treba spomenuti da je autor došao do dalekosežnih zaključaka o Hayreddinovim aktivnostima kao inspektora mostova itd. na Balkanu.



Die Römerbrücke von Mostar

Stari most, fotografija iz teksta Roberta Anheggera